

РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОНБАСУ ЗА УМОВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Анотація

Визначено причини вразливості соціально-економічної сфери Донецької та Луганської областей до агресії та недоліки державної регіональної політики, що призвели до можливості агресії та ведення гібридної війни. Здійснено порівняльний аналіз показників соціально-економічного розвитку Донецької та Луганської областей у 2013, 2014, 2015 та 2016 роках, встановлено наслідки гібридної війни для розвитку регіонів. Сформульовано загрози та виклики для регіонів під час гібридної війни. Сформовано низку рекомендацій щодо реагування регіонів на гібридну війну та збереження й відновлення економічного простору держави.

РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОНБАСУ ЗА УМОВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Причини вразливості соціально-економічної сфери Донбасу до агресії

Дестабілізація суспільно-економічної ситуації на межі 2013-2014 років значно посилила значимість ідей суспільного буття для Донецької та Луганської областей; однак спільно з подальшою соціально-економічною кризою це призвело до негативних наслідків спочатку для самих областей Донбасу, а далі й для України в цілому. Більшість із передумов вразливості названих регіонів до агресії перебували у полі суспільно-політичного розвитку. Однак можна виділити деякі соціально-економічні та інституційні передумови, що призвели до розгортання затяжної агресії на сході України.

Соціально-економічні передумови вразливості Донбасу до агресії:

- орієнтація виробничої діяльності та зовнішньої торгівлі (як за експортом, так і за імпортом) у регіонах Донбасу на ринки Російської Федерації за відсутності вигідних альтернатив; особливо це стосується машинобудівної галузі, яка залежить від ринку РФ, та політики імпортозаміщення відносно цієї галузі, і меншою мірою – металургійної галузі, яка поки що має потенційні вигоди від розвитку торгівлі з ЄС, та добувної, залежної більше від дотацій з Державного бюджету України, ніж від зовнішньоторгівельної кон'юнктури¹;

- труднощі для вітчизняних виробників із входженням на ринки ЄС, важкість ведення бізнесу на ринках країн ЄС, замалий розмір квот для експорту продукції та складність умов їх отримання, необхідність сертифікації та стандартизації продукції відповідно до умов ЄС, що знижувало темпи економічної інтеграції;

- територіальна близькість із виробниками з РФ, що дає економію на масштабах при розміщенні спільних виробництв та плануванні транспортних і збутових потоків;

- переважання експорту сировини на ринки країн ЄС та експорту готової продукції до РФ, що зумовлювало особливості експортоорієнтованої виробничої діяльності, міцні коопераційні зв'язки з підприємствами РФ (особливо у сфері транспортного машинобудування);

- інтенсивна трудова міграція до РФ, можливість якої посилювалася територіальною близькістю, простішими можливостями працевлаштування;

- тривала нереформованість структури виробничого комплексу в старопромислових регіонах, застарілість основних фондів і відсутність коштів на модернізацію, існування значної кількості безробітних, працевлаштування яких ставало їх особистою проблемою, особливо після закриття або реструктуризації шахт; постійна загроза скорочення

---

¹ Жуков Ю. Экономика восстания на востоке Украины. 10 листопада 2015 р. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://voxukraine.org/2015/11/10/the-economics-of-rebellion-in-eastern-ukraine-ru/>

виробництва, низький рівень оплати праці та існування заборгованості з оплати праці; такі чинники зумовлювали зневіру у можливості центральних органів виконавчої влади вирішити проблему і породжувало надії, що її вдасться вирішити за рахунок інших держав.

Інституційними передумовами вразливості Донбасу до агресії:

- відсутність на рівні центральних органів виконавчої влади стратегії розвитку кожного регіону (рівно як і Донецької та Луганської областей), відсутність стратегії зміцнення виробничих зв'язків всіх регіонів України всередині країни;

- нерозвиненість міжрегіональних коопераційних зв'язків, відсутність у регіональній політиці ідей міжрегіональної консолідації та зосередженість регіонів лише на проблемах їх власного розвитку;

- тривале невирішення питання із передання громадам майнових та фінансових ресурсів. Повільне проведення фінансової децентралізації призвело до поступового перетворення донорів бюджетних коштів – Донецької, Луганської та деяких інших регіонів – на реципієнтів коштів з Державного бюджету України. До 2001 р. у 5-6 регіонах України частка переданих коштів до Державного бюджету України перевищувала частку наданих трансфертів, після 2001 р. лише м. Київ передавав кошти до Державного бюджету. При цьому рівень дотаційності всіх бюджетів зростає: якщо у 2001 р. частка трансфертів, переданих місцевим бюджетам, складала менше 40 % у доходах місцевих бюджетів, то за підсумками січня-червня 2016 р. вона складала 55,2 %². Така ситуація значною мірою була спричинена особливостями формування державної регіональної політики в Україні починаючи з 1991 р.

Недоліки державної регіональної політики та прорахунки в діяльності органів влади на початку збройної агресії на сході України

---

² За даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.minfin.gov.ua, www.ukrstat.gov.ua

Відцентрові тенденції 2014 р. на півдні та сході України засвідчили недопустимість шаблонних і стандартних підходів до формування політики конкретних регіонів і важливість врахування інтересів кожного регіону та загрозу нехтування перспективами їх власного розвитку. Специфіка регіонів України, у тому числі Донбасу, зумовлювала необхідність застосування різних підходів до територій при єдиній загальній канві державної регіональної політики, яка мала б містити інструменти та механізми стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів. Натомість, несистемність реалізації державної регіональної політики, тривале невирішення питання унормування розвитку регіонів (зокрема, Концепція державної регіональної політики була ухвалена лише у 2001 році, Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року – у 2006 році, а Закон України «Про засади державної регіональної політики» – лише у 2015 році) призводили до того, що регіони були змушені питання власного розвитку вирішувати самостійно і на власний розсуд. До цього недоліку слід додати слабкі міжрегіональні коопераційні зв'язки та законодавчу відсутність норм щодо їх зміцнення, взагалі відсутність у регіональній політиці ідей міжрегіональної консолідації та зосередженість регіонів лише на проблемах їх власного розвитку.

Відсутніми були й дії центральних органів влади у сфері соціально-економічної та регіональної політики, що могли б забезпечити відторгнення та окупацію частини території. Зокрема, регіонами ще з 90-х років висловлювались пропозиції щодо передачі їм частини повноважень, у т.ч. у сфері формування місцевих бюджетів (із тим, щоб мати змогу залишати на місцях більшу частину коштів, акумульованих на території цих регіонів), що означало б децентралізацію влади та перерозподіл ресурсної бази. Однак перерозподіл бюджетних доходних джерел не було здійснено. Така ситуація вела до зневіри у силі державної влади при вирішенні питань регіонального розвитку.

У період з лютого 2014 р. почалося загострення ситуації на Донбасі, що однак не призвело до швидкого вироблення відношення держави до цих процесів та вироблення інструментарію протидії негативним тенденціям. Спостерігалися такі недоліки у діяльності органів влади: брак узгодженості дій центральних органів виконавчої влади та місцевих державних адміністрацій Донецької та Луганської областей, відсутність візитів вищих посадових осіб до проблемних регіонів, відсутність діалогу між місцевими та центральними органами влади. Значно загостреною на початку 2014 року стала тема поділу регіонів України на «донорів» та «реципієнтів». Проте центральні органи влади не знайшли способів нівелювати ці питання, перевести діалог у конструктивне русло, з тим щоб показати безперспективність для держави та її цілісності таких дискусій. І незважаючи на низку пропозиції щодо необхідності розподілу повноважень між центральним та місцевими рівнями влади, їх деконцентрації та децентралізації, висловлюваних посадовцями й експертами, такі зміни в системі розподілу повноважень не були здійснені. Навіть не була означена сама необхідність та перспективи проведення децентралізації, не була виписана стратегія розвитку регіонів, їх співіснування та взаємодії, розподілу повноважень між рівнями управління, що убезпечило б державу від зазіхань на її суверенітет та цілісність з боку інших держав.

Соціально-економічний розвиток Донбасу в умовах гібридної війни

Гібридна війна спричинила погіршення показників соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема через втрату позицій Донецької та Луганської областей як потужних виробничих комплексів серед регіонів України. У Донецькій області пошкоджено або зруйновано більше 10 тис.

об'єктів, загальна сума збитків складає майже 3 млрд грн³. У Луганській області постраждало понад 7 тис. об'єктів на загальну суму 8,2 млрд грн.⁴

Дестабілізація не обійшла стороною жодної сфери регіонів, залишаючи досить негативні наслідки та сформувавши станом на листопад 2016 року нестійке підґрунтя для відновлення (Додаток 1).

Можна сказати, що економічний потенціал Донецької області до 2014 р. був значним, але після загострення суспільно-політичного конфлікту регіон набув депресивного статусу. Тим не менш, за аналізом проміжних результатів 2016 року стає очевидно, що всупереч усім негативним тенденціям область поступово відновлює втрачені позиції у певних галузях. Позитивні тенденції почали з'являтися у показниках промисловості, сільського господарства, де спостерігається збільшення обсягів виробництва. Відбувається також зростання обсягів капітальних інвестицій, і головним джерелом їх фінансування є власні кошти підприємств та організацій. Спостерігається незначне посилення активності у будівельній діяльності, що є хорошим початком для відбудови зруйнованих районів області.

Показники економічної діяльності Луганської області у період воєнного конфлікту свідчать про глибокий дисбаланс економіки регіону, що звичайно ж позначилось і на загальноукраїнських показниках. Продовжується падіння показників сільськогосподарського виробництва, а також будівельної діяльності, що також не свідчить про наявність потенціалу для повномірного відновлення пошкоджених житлових будинків та об'єктів соціальної інфраструктури.

Але подібно до Донецької області можна помітити чітку тенденцію до покращення окремих показників у 2016 р. – зростання обсягу капітальних інвестицій, головним джерелом фінансування яких є власні кошти суб'єктів

---

³ Скільки объектов повреждено или разрушено в Донецкой области и какая сумма нужна на их восстановление / 25.02.2015 / http://dn.vgorode.ua/news/transport_y_ynfrastruktura/252528-skolko-obektov-povrezhdeno-yly-razgusheno-v-donetskoj-oblasty-y-kakaia-summa-nuzhna-na-ykh-vosstanovlenye

⁴ Президент підписав Закон України, який дозволить направити додатково понад 3 млрд гривень на відновлення Донбасу / 09 червня 2016 / <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-yakij-dozvolit-napraviti-dodatkovu-37333>

господарювання, що спрямовуються в основному на оновлення виробничих фондів, модернізацію, технічне переозброєння та реконструкцію виробничих потужностей. Середньомісячна зарплата у 2016 р. є доволі високою порівняно із іншими областями України. Також 2016 р. відзначається значним ростом обсягу експорту та імпорту та позитивним сальдо, тоді як у попередні роки дані показники мали нижчі позиції, що теж підтверджує поступове відновлення докризового становища регіону.

У контексті продовження гібридної війни на особливу увагу заслуговують **наслідки, спричинені цією війною**. Зазначимо, що наразі вирішення таких наслідків може носити гіпотетичний характер через незначний часовий період і важкість ретроспективного моделювання ситуації. Тим не менш, до очевидних наслідків саме гібридної війни вже зараз можна віднести:

- появу нового об'єкту регіональної політики – «нова повоєнна депресивна територія» та необхідність пошуку інструментів управління нею, її існування та взаємодії з іншими регіонами;

- необхідність пошуку інструментів соціально-економічної взаємодії з тимчасово окупованими територіями з метою забезпечення їх соціально-економічного відторгнення;

- порушення єдиного господарського простору, виключення територій із господарського обороту та неможливість їх швидкої заміни; зміна конфігурації міжрегіональної взаємодії та необхідність побудови нових міжрегіональних зв'язків в Україні;

- посилення політичних засад економічної діяльності: неможливість внаслідок політичної недоцільності застосовувати принципи економічної екстериторіальності при плануванні виробничої та комерційної діяльності;

- необхідність швидкої зміни експортної орієнтації з ринків РФ на ринки інших країн;

- наочність наслідків від неврахування інтересів кожного, а не всіх разом, регіонів у державній регіональній політиці (зокрема, поява відцентрових тенденцій у регіонах);

- зростання необхідності зміцнення базових територіальних громад згідно принципів, визначених лише державою, щоб не провокувати появу «вузько містечкової народної влади» на території окремих населених пунктів;

- зупинка або й відмова від започаткування проектів у рамках транскордонного співробітництва з РФ (зокрема, євро регіонів «Ярославна», «Слобожанщина»), відповідно – зменшення надходжень до місцевих бюджетів цих регіонів та зменшення ролі інструменту «транскордонне співробітництво» у стимулюванні регіонального розвитку та зовнішній торгівлі;

- скорочення обсягу інвестицій та внаслідок цього – необхідність страхування зупинки великих інвестиційних проектів, критично важливих для регіонів та швидкої зміни їх учасників;

- проблема внутрішньо переміщених осіб та необхідність переорієнтації роботи закладів соціальної інфраструктури сусідніх із тимчасово окупованими територіями регіонів на більшу кількість громадян, зростання навантажень на вакантні посади внаслідок пошуку роботи внутрішньо переміщеними особами.

Загрози соціально-економічному розвитку регіонів та виклики для державної регіональної політики у період агресії

У період гібридної війни перед регіонами України постала низка викликів, які потребують цілісного сприйняття з боку держави та вироблення на цій основі комплексу завдань для вирішення у найближчій перспективі. Цими викликами є наступні:

- тимчасове виключення частини території країни з господарського обороту або послаблення зв'язків з такими територіями;
- формування господарських зв'язків з наявними підприємствами без урахування тимчасово виключених з господарського життя підприємств або тих, чия діяльність була призупинена, чи які були зруйновані (на нині окупованих територіях);
- поступова втрата економічних передумов для відновлення зв'язків із підприємствами на майбутніх деокупованих територіях;
- відсутність чіткої політичної позиції на рівні держави щодо доцільності економічних зв'язків із майбутніми деокупованими територіями та відсутність на сьогодні правових передумов для відновлення таких зв'язків;

Довідково. Як відмічають експерти, «економічні зв'язки окупованих територій з рештою регіонів України і надалі обмежені й відбуваються в рамках жорсткої пропускної системи. Одним із наслідків економічної блокади регіонів є процес поступового розриву економічних зав'язків з рештою регіонів, причому цей процес проходить нерівномірно. Найбільш впливовий великий бізнес та ФПГ змогли забезпечити собі можливість перетину лінії розмежування та умови доступу на внутрішній та зовнішні ринки. Малий та середній бізнес, відрізаний від України, змушений або зупиняти активність, або переорієнтовуватися на роботу з російськими постачальниками (наприклад, у сфері оптової та роздрібної торгівлі). Також малий бізнес дуже чутливий до стрімкого зменшення рівня доходів місцевого населення і йому складніше отримати дозволи для перетину лінії розмежування»⁵.

- застарілість традиційних інструментів стимулювання розвитку регіонів (кошти ДФРР, пільги) для використання на територіях, що постраждали внаслідок конфлікту;
- слабкість тенденцій стабілізації економічного розвитку в регіонах та економічного зростання, відсутність спроб збереження цілісності господарського простору та зміцнення міжрегіональної взаємодії;
- переорієнтація експортного виробництва у регіонах України внаслідок погіршення позицій Донецької області в цій галузі. У 2014 році на

---

⁵ Економічна ситуація на окупованих територіях Донбасу. Доповідь. Авт. І. Клименко, А. Ємець, С. Таран. / Нова Україна. Київ-2015. <http://newukraineinstitute.org/new/583>.

Донецьку область припадало 4,5 млрд дол. експорту товарів та послуг (23,3 %). Для прикладу, Дніпропетровська область забезпечувала 15 % від загального експорту, а Запорізька – 6,6 %. У структурі експорту Донецької області переважали вугілля, кам'яновугільний кокс, електроенергія, підйомне транспортне обладнання, тепловози, вагони, мінеральні добрива, сода, сіль та ін. У січні-червні 2016 року зовнішньоторговельний оборот товарами у Донецькій області зменшився на 22,8 % порівняно із січнем-червнем попереднього року (експорт – на 21,2 %, імпорт – на 27,5 %). Така ситуація склалася внаслідок залишення частини підприємств по виготовленню експортної продукції на тимчасово окупованій території та взаємного скорочення обсягів торгівлі із Російською Федерацією;

- необхідність для усіх регіонів України термінового освоєння нових зовнішніх ринків, розширення географії експорту товарів;

Довідково. Гібридна війна співпала у часі із започаткуванням дії торгової частини Угоди про Асоціацію з ЄС (ЗВТ) і спричинила резонанс цих двох тенденцій у зміні зовнішньоторговельних партнерів усіх регіонів України – скорочення обсягів зовнішньої торгівлі з Російською Федерацією та зростання обсягів зовнішньої торгівлі з країнами ЄС та іншими країнами. Дані по експорту та імпорту товарів у 2013 (за весь рік) та 2016 роках (за січень-липень) при врахуванні відомостей по 25 регіонах (без урахування анексованих АР Крим та м. Севастополя) свідчать про наступне. У 2013 р. на ринку експорту-імпорту товарів за обсягами експорту товарів РФ була серед трьох перших місць у 21 регіоні, причому у 17 регіонах – на першому місці, у 2016 р. – відповідно в 12 та 8 регіонах. У 2013 р. за обсягами імпорту товарів РФ була серед трьох перших місць у 18 регіонах, причому у 12 – на першому місці, у 2016 р. відповідно у 14 та 8 регіонах. У 2013 р. на ринку експорту-імпорту послуг за обсягами експорту послуг РФ була серед трьох перших місць у 16 регіонах, причому у 9 регіонах – на першому місці, у 2016 р. – відповідно в 7 та 3 регіонах. У 2013 р. за обсягами імпорту послуг РФ була серед трьох перших місць у 14 регіонах, причому у 4 – на першому місці, у 2016 р. відповідно у 6 та 4 регіонах. Тобто, позиції РФ у зовнішній торгівлі регіонів України знизилась⁶. До зазначених результатів 2016 р. призвели взаємні санкції у зовнішній торгівлі України та РФ, політизація економічних відносин – політична недоцільність ведення торгівлі з РФ, а також розширення ринків країн ЄС для вітчизняних виробників.

Внаслідок тимчасової окупації частини території країни перед державною регіональною політикою як інституційно-правовим оформленням соціально-економічного функціонування регіонів, як зазначалось, виникли

⁶ За даними Держстату / www.ukrstat.gov.ua

загрози руйнування цілісного господарського простору, зниження інтенсивності міжрегіональної взаємодії, погіршення основних соціально-економічних показників у регіонах. Такі загрози спричинюють необхідність вироблення інструментарію та пошуку ресурсів відбудови Донбасу, відновлення зруйнованого господарства.

За словами Г. Зубка, орієнтовна вартість відновлення інфраструктури, компаній та житлових будинків на деокупованих нині територіях складає до 15 млрд. дол.⁷ І це без урахування інвестицій у створення робочих місць і відновлення регіональної економіки, що складає не менше 10 млрд дол. (із розрахунку створення 200 тис. робочих місць вартістю 50 тис. дол. кожне). Відкритим залишається питання про джерела таких коштів: зокрема, з початку року іноземні інвестиції в Україну склали всього 2,2 млрд дол.⁸

Тим не менш уже нині реалізується низка заходів щодо фінансового та організаційного забезпечення відбудови господарства постраждалих територій (Додаток 2).

На сучасному етапі завданнями державної регіональної політики мають стати розробка механізмів адаптації господарської системи країни та окремих регіонів до умов гібридної війни та розробка способів убезпечення економічного відторгнення нині окупованої території. Ці завдання слід здійснювати одночасно і паралельно.

Параметри інструментів державної регіональної політики при реагуванні на гібридну війну

Розробка новітніх інструментів адаптації державної регіональної політики до умов гібридної війни та знаходження способів убезпечення економічного відторгнення тимчасово окупованої території передбачає усвідомлення сутності адаптації господарського комплексу регіонів до умов

⁷ Зубко Г. Восстановление инфраструктуры Донбасса обойдется в \$15 млрд. / РИА Новости Украина: 25.06.2016 / <http://rian.com.ua/economy/20160625/1012220192.html>.

⁸ Амелин А. Что делать с оккупированными территориями Донбасса? / Хвиля / 30.08.2016 <http://hvylya.net/analytics/society/chto-delat-s-okkupirovannymi-territoriyami-donbassa.html>

гібридної війни, розуміння зростання обсягу проблем та навантаження для всіх інших територій країни, які не зазнали конфлікту, вжиття заходів щодо запобігання виключення тимчасово окупованої території з господарства країни. Критичні моменти цих дій мають бути зафіксовані у концептуальних документах, які окреслюють державну регіональну політику – стратегіях, концепціях. Зокрема, у цих документах мають бути означені наступні положення:

- спільна транспортна та енергетична інфраструктура не може бути фізично розділена, оскільки в майбутньому це лише ускладнить механізм господарської інтеграції таких територій до іншої частини територій країни; експлуатація об'єктів вказаної інфраструктури буде предметом тривалих перемовин по обидва боки лінії розмежування;

Довідково: Про недоцільність остаточного розриву зв'язків говорить наявність підприємств на тимчасово окупованій території, що сплачують податки в Україні та мають торгівельні відносини з іншою частиною України. Так, більше 100 тисяч працівників підприємств знаходяться на окупованій території, оплата праці відбувається через банки України, при цьому всі податки сплачуються до Державного бюджету України. Крім того, продукція, що ввозиться з тимчасово окупованої території, реалізується в Україні та за кордоном, забезпечуючи валютні надходження до бюджетів України, а вугілля з тимчасово окупованого Донбасу є основним незамінним паливом для теплових та електростанцій України. У такий спосіб реєстрація бізнесу на підконтрольній території (і відповідно, сплата податків до Державного бюджету) – це той чинник, що дозволяє значній кількості громадян за лінією розмежування перебувати у полі законодавства України. Ще один аргумент проти розриву зв'язків – те, що за словами Г.Туки, «безумовна блокада Донбасу приведе до стимулювання виробничих потужностей агресора»⁹.

Недоцільність розриву зв'язків підтверджується й іншими висловлюваннями експертів та високопосадовців і поточними подіями. Зокрема, Г. Тука зазначає, що «після відновлення влади на нині окупованих територіях Донбасу планується за 2-3 роки відбудувати інфраструктуру регіону заново. Фінансування відбудеться за рахунок Державного бюджету України та коштів міжнародних фінансових організацій. Однією з головних

---

⁹Черныш рассказал, зачем Украине бизнес на оккупированных территориях / 23 мая 2016 / <http://pravda.com.ua/blog/3/post/254> / <http://ru.slovoidilo.ua/2016/05/23/novost/jekonomika/chernysh-rasskazal-zachem-ukraine-biznes-na-okkupirovannykh-territoriyax>

проблем буде ліквідація наслідків підтоплення шахт та відкачка води з них, а також відновлення виробничих потужностей заводів, які були порізані на металолом або вивезені з території Донбасу»¹⁰. Крім того, планується вирішити проблему енерго- та водопостачання на Донбасі на рівні відповідних міністерств України та РФ¹¹.

- постраждалі території – і нинішні, і майбутні деокуповані – мають перебувати під дією преференційних умов господарювання з метою надання їм додаткових стимулів для господарського відновлення; преференційні умови мають розроблятися заздалегідь;

- механізм повернення деокупованих територій не повинен призводити до погіршення соціально-економічного становища всієї території країни, задля чого комплекс заходів щодо відновлення господарської сфери та вирішення питання із зруйнованими та пошкодженими підприємствами має бути також опрацьований заздалегідь і ухвалений на рівні центральних органів влади;

- головним чинником протидії відцентровим тенденціям на рівні регіонів є децентралізація повноважень на низовий рівень управління (рівень об'єднаних територіальних громад та територіальних громад міст, селищ й сіл), що зміцнює правову і матеріально-фінансову потужність саме територіальних громад як основи життєдіяльності людини. Крім того, децентралізація влади на рівень громад є інструментом впливу на територію Донбасу, що перебуває у зоні конфлікту: за словами Президента України П. Порошенка, зміни до Конституції в частині децентралізації дозволять без поступок повернути суверенітет України на Донбасі¹². Від того, наскільки швидко буде проходити процес децентралізації, залежить ефективність

---

¹⁰ Тука презентовав план востановлення Донбасса / РИА Новости Украина: 14.09.2016 / <http://rian.com.ua/politics/20160914/1016235650.html>

¹¹ Министерства энергетики Украины и России обсудят вопрос востановления электроснабжения Донбасса / 28.07.2016 // <http://interfax.com.ua/news/political/360584.html>

¹² Порошенко: змінивши Конституцію, Україна без поступок верне Донбас http://news.liga.net/news/politics/8821452-poroshenko_izmeniv_konstitutsiyu_ukraina_bez_ustupok_vernet_donbass.htm

відновлення територіальної цілісності і стабілізація соціально-економічного розвитку всіх регіонів.

У напрямку формування політичних рамок взаємовідносин із тимчасово окупованими та анексованими територіями здійснено низку кроків, зокрема, створено Раду з питань відновлення і розвитку миру в державі¹³ як допоміжний орган при уряді України, який буде відповідати за підготовку пропозицій по стратегії державної політики у сфері відновлення і розвитку миру в Україні, визначати шляхи, механізми і способи вирішення проблемних питань, що виникають при реалізації державної політики.

Головними завданнями по відновленню Донбасу нині є: забезпечення миру, ефективності влади і створення робочих місць¹⁴. За словами Г. Туки, план по деокупації Донбасу передбачає, серед іншого, проведення заходів: відновлення всієї інфраструктури, необхідної для повноцінного життя населених пунктів, забезпечення населення всіма необхідними соціальними послугами (у цьому сенсі позитивним є рішення уряду стосовно надання права вимушеним переселенцям ставати на квартирний облік на місцем своєї нової реєстрації¹⁵), надання можливостей отримання кредиту від держави для розвитку власного малого та середнього бізнесу. Повернення території, контроль за якою був Україною втрачений, обійдеться країні в 1,52 млрд дол. Основні зусилля будуть спрямовані на відновлення інфраструктури¹⁶.

На сьогодні особливої уваги потребують проблеми, що постали перед територіями Донбасу, вже підконтрольними Україні. Серед них, у першу чергу, слід виділити питання виживання в умовах кризи (забезпечення повсякденних потреб громадян, функціонування інфраструктури, у першу

¹³ Кабінет Міністрів створив Раду з питань відновлення і розвитку миру в державі як допоміжний орган при Уряді / 15.09.16 //

http://sensor.net.ua/news/406077/kabmin_sozdal_sovet_po_voprosam_vosstanovleniya_i_razvitiya_mira_v_ukraine

¹⁴ Жебрийский назвал три ключевые задачи Порошенко по восстановлению Донбасса. 31.08.2016 <http://news.meta.ua/ua/archive/31.08.16/cluster:50396307-Zhebriivskii-nazval-tri-kliuchevye-zadachi-Poroshenko-po-vosstanovleniiu-Donbassa/>.

¹⁵ Уряд дозволив учасникам АТО та переселенцям отримувати допомогу на купівлю житла. 23.11.2016 <http://www.ukrinform.ua/rubric-society/2126213-urad-dozvoliv-ucasnikam-ato-ta-pereselencam-otrimuvati-dopomogu-na-kupivlu-zitla.html>

¹⁶ Гаврилов А. Как вернуть Донбасс Украине за три года — Г. Тука Г. / 07.09.2016 <http://hyser.com.ua/politics/kak-vernute-donbass-ukraine-za-tri-goda-tuka-112686>

чергу, житлово-комунального господарства). Також має відбутися поступова адаптація господарського комплексу регіонів до умов перебування поблизу зони бойових дій та у «сірій» зоні. На практиці це означає формування нових господарських зв'язків, каналів постачання продукції та відвантаження товарів, умов ведення господарської діяльності.

Зміна конфігурації внутрішнього ринку за умов зменшення економічної ролі Донбасу та зміна напрямів зовнішньої торгівлі, призвели до необхідності пошуку нових ринків збуту товарів, освоєння нових видів продукції, перепрофілювання виробництв, що призводить також до формування нових виробничо-маркетингових зв'язків і всередині країни. У першу чергу, це стосується паливної (зокрема, вугільної) промисловості, сировина для якої постачалася з Донбасу (так, коксівне вугілля добувається у Донецькій області, енергетичне – у Луганській). Тепер її джерела необхідно знаходити на ринках інших країн.

Те саме стосується й продуктів харчування та товарів повсякденного попиту, що раніше виготовлялися на нині окупованій території, які поступово замінюються товарами інших виробників. Зокрема, для ринку України втрачено продукцію таких підприємств та установ, що не перереєструвалися в Україні: відділень «Епіцентру», Приватбанку, Ощадбанку, Райффайзен банку Аваль, «Київстар», АТБ, підприємств Бруснічка, ЛІК, Хамадей, «Геркулес», «Золотий врожай», «Колбіко», «Сармат». Припинили діяльність «Донецьксталь» та «Харцизький трубний завод» і перереєструвалися в Україні «Конті», «Лемтранс» та ін.¹⁷

Ситуація на внутрішньому й зовнішньому ринках свідчить про поступову адаптацію регіонів до проявів гібридної війни та формування нових зв'язків між регіонами, що в певному сенсі є негативним з погляду збереження цілісного господарського простору в межах України. Недопущення остаточного економічного відторгнення тимчасово окупованих

---

¹⁷ 15 підприємств Донбасу, которые остались за пределами Украины / 26.11.2015 // <http://forbes.net.ua/business/1406354-15-predpriyatij-donbassa-kotorye-ostalis-za-predelami-ukrainy>

територій має бути нагальним завданням держави задля збереження цілісності країни, тому виникає необхідність опрацювання заходів з забезпечення відторгнення таких територій.

У цьому контексті має реалізовуватися державна регіональна політика щодо постконфліктних та майбутніх деокупованих територій Донбасу.

Висновки та рекомендації

Гібридна війна продемонструвала здатність регіональних господарських структур адаптуватися до ситуації та змінювати галузеву спеціалізацію, зокрема напрями експортоорієнтованого виробництва. Одночасно прояви гібридної війни у регіонах України призвели до погіршення показників соціально-економічного розвитку, необхідності зміни напрямів та специфікації зовнішньої торгівлі, змінили ситуацію на ринку праці. Нівелювання наслідків гібридної війни на регіональному рівні має відбуватись одночасно з забезпеченням економічного відторгнення тимчасово окупованої території. Ці зміни мають проходити спільно зі змінами інституційного забезпечення державної регіональної політики, оновленням інструментів державної регіональної політики з метою надання гідної відповіді на виклики, що поставили воєнні дії перед регіонами України. Такий процес має відбуватися за рахунок наступних кроків.

1. Кабінету Міністрів України ініціювати розширення повноважень окремих центральних органів виконавчої влади (МінТОТВПО, Мінрегіону, Мінекономрозвитку, Мінфіну та ін.) щодо взаємодії з тимчасово окупованими територіями для забезпечення остаточного економічного відторгнення тимчасово окупованих територій. Зокрема, доцільно визначити МінТОТВПО як головну інституцію з забезпечення економічного відторгнення тимчасово окупованих територій та доручити розробити *Концепцію стратегії взаємодії з майбутньою деокупованою територією* з метою недопущення погіршення матеріального становища громадян України на тимчасово окупованій території та

зашкодження інтересів держави Україна. Така стратегія має включати заходи:

- упорядкування напрямів та специфікації торгівлі з тимчасово окупованими територіями, зміна режиму торгівлі у напрямку збільшення обсягу споживчих товарів, медикаментів, продовольства та перегляд торгових позицій для товарів подвійного призначення¹⁸;

- підтримка нормального рівня життєдіяльності мешканців, що залишились на тимчасово окупованій території, за рахунок вирішення питання виплати пенсій, соціальної допомоги, нарахування субсидій громадянам України, надання їм права голосу на території України та можливості отримувати адміністративні послуги, права вносити персональні дані до Єдиного державного реєстру пільговиків, права перереєстрації в Україні та отримання пенсій;

- двостороннє унормування питань ремонту та відновлення експлуатації спільних інфраструктурних об'єктів (енергетичних та транспортних мереж), систем електро- та водопостачання; упорядкування надходження оплати від юридичних осіб на непідконтрольній території за надані воду та електроенергію;

- внесення змін до податкового законодавства України щодо надання можливості підприємствам на тимчасово окупованих територіях сплачувати податки та інші внески до Державного бюджету України.

2. Мінрегіону України спільно з МінТОТВПО оновити інституційно-правове забезпечення державної регіональної політики у напрямку означення й фіксації існування в Україні тимчасово окупованих територій за рахунок:

- внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року через означення існування тимчасово окупованих

---

¹⁸ В Кабміне пересмотрят торговлю с Донбассом: запрета на продукты быть не должно. 07.11.2016 <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/v-kabmine-peresmotryat-torgovlyu-s-donbassom-zapreta-na-produkty-byt-ne-dolzno-767417.html>

територій в Україні та унормування взаємовідносин з ними у соціально-економічній сфері (торгівля, інвестиційна діяльність, формування місцевих бюджетів, фінансові розрахунки, надання соціальної допомоги);

- коригування планів заходів з реалізації регіональних стратегій на 2015-2017 роки у напрямку включення до них таких заходів: розробка напрямків взаємовідносин з тимчасово окупованими територіями (для стратегій Донецької та Луганської областей), розробка регіональних програм адаптації господарського комплексу до умов гібридної війни, які включатимуть заходи з перебудови системи господарювання в регіонах з урахуванням порушення господарських зв'язків внаслідок окупації та зміни конфігурації міжрегіональної взаємодії, вирішення проблем ВПО (для стратегій всіх регіонів);

- включення питань щодо необхідності розробки напрямів взаємовідносин з тимчасово окупованими територіями до майбутньої Державної цільової програми «Відновлення та розбудова миру у східних регіонах України», що розробляється МінТОТВПО.

3. Мінрегіону України рекомендувати Донецькій та Луганській обласним ВЦА підвищити рівень інтегрованості економіки Донбасу до господарства всієї країни через наступні заходи:

- розробка комплексу стимулюючих заходів (зокрема, пільг для підприємців) для активізації економічного розвитку, використання грантів міжнародних організацій та інвестицій під різні точкові проекти у виробничій сфері, відбудова закладів соціальної сфери та соціальної інфраструктури, упровадження енергоощадних технологій;

- укладання договорів між місцевими адміністраціями Донецької та Луганської областей та іншими регіонами про спільну економічну діяльність, розширення міжрегіонального співробітництва, що здатне сприяти збільшенню зайнятості та зростанню купівельної спроможності населення, стимулювати розширення внутрішнього ринку;

- використання новітніх інструментів стимулювання місцевого та регіонального розвитку – державного замовлення, публічно-приватного партнерства – у реалізації спільних для Донбасу і сусідніх регіонів проектів – при відбудові господарства, у сферах енерго- та водопостачання й відновленні транспортних мереж, та задля ефективного використання внутрішнього економічного потенціалу регіонів.

4. Мінрегіону України та Мінекономрозвитку України сприяти Донецькій та Луганській обласним ВЦА спільно з торгово-промисловими палатами у пошуку торгівельних партнерів в країнах Європи, Азії та Близького Сходу та актуалізації напрямків зовнішньоторгівельних шляхом:

- рекламування внутрішнього економічного потенціалу регіону на міжнародних комунікативних заходах;

- ініціювання розробки *програми імпортозаміщення й розширення експортної орієнтації виробництва Донецької та Луганської областей*, яка має включати наступні складові: освоєння нових зовнішніх ринків та видів продукції, зміна напрямів торгівельних відносин, перепрофілювання виробництв на освоєння нових видів продукції, розширення географії торгівлі й зміна структури експорту товарів, переорієнтації експортного виробництва на регіональному рівні, диверсифікація постачальників енергетичних ресурсів.

Відділ регіональної політики

(А.О. Двігун,

О.В. Шевченко,

О.О. Бондаренко)

Показники соціально-економічного розвитку регіонів Донецької та Луганської областей у 2013-2016 роках

Соціально-економічний розвиток Донецької та Луганської областей у 2013-2015 рр. характеризувався погіршенням показників, однак у 2016 р. в окремих галузях почали з'являтися позитивні тенденції.

Зокрема, позитивна динаміка показників у 2016 р. є у **промисловому виробництві, капіталовкладеннях, по рівнях середньомісячної заробітної плати та показниках зайнятості населення.**

Обсяги промислового виробництва: у Донецькій області у 2013 р., січні-грудні 2014 р. січні-грудні 2015 р. порівняно з попереднім періодом цей показник складав від 65% до 68%. А у січні-серпні 2016 р. порівняно із січнем-серпнем 2015 р. цей показник зріс до 106,9%. Показники промисловості *Луганської області*, які зазвичай мали високі значення порівняно з іншими регіонами України, починаючи з 2014 р. також почали погіршуватись: вже на кінець 2015 р. індекс промислової продукції складав 34% до обсягів промислової продукції 2014 р. Однак, у січні-липні 2016 р. ситуація значно покращилась: порівняно з січнем-липнем 2015 р.: показник склав 175,0%.

Динаміка капіталовкладень: у Донецькій області обсяги капітальних інвестицій у 2014 та 2015 роках порівняно з попереднім роком мали значення трохи більше 41%. У січні-червні 2016 р. підприємствами та організаціями Донецької області освоєно за рахунок усіх джерел фінансування 4,1 млрд.грн капітальних інвестицій, що в порівнянних цінах на 24,6% більше, ніж у січні-червні 2015 р. Обсяг капітальних інвестицій *Луганської області* у січні-липні 2016 р. склав 813,8 млн. грн., проти 629,4 млн. грн. у січні-липні 2015 р. Тобто зростання становило близько 30%., в той час як у 2014 р. обсяг капітальних інвестицій складав 39,2% обсягу 2013 р.

Середньомісячна заробітна плата поступово збільшувалась. Якщо у 2015 р. середньомісячна заробітна плата у *Донецькій області* становила 4980 грн. (на 29,1% більше, ніж за 2014 р. – 3858 грн), то у січні-червні 2016 р. порівняно з відповідним періодом 2015 р. середньомісячна заробітна плата вже зросла на 23,2% і склала 5743 грн. У Луганській області у липні 2016 р. заробітна плата становила 4700 грн (у липні 2015р. – 3620 грн., у липні 2014 р. – 3250 грн.)

Кількість **зарєєстрованих безробітних** поступово зменшується у Донецькій та Луганській областях: на кінець липня 2016 р. кількість зарєєстрованих безробітних у *Донецькій області* сягала 18,4 тис. осіб, тоді як у 2014 та 2015 рр. вона становила 26,8 тис. і 21, 8 тис. осіб відповідно. Безробітне населення *Луганської області* у 2014 р. становило 112,7 тис. осіб (на 70 %, або 46,4 тис. осіб, більше, ніж у 2013 р.), у 2015 році – 9,9 тис. осіб, а станом на березень 2016 р. даний показник знизився до 9,6 тис. осіб¹⁹.

У галузях **сільськогосподарського виробництва та будівельній сфері** у 2016 р. позитивні тенденції спостерігаються у Донецькій області, негативними залишаються тенденції у Луганській області. У **зовнішній торгівлі товарами** позитивні тенденції намітились лише у Луганській області, у Донецькій продовжується погіршення показників.

Зокрема, **обсяг сільськогосподарського виробництва** Донецької області у січні-серпні 2016 р. порівняно з аналогічним періодом попереднього року збільшився на 3,1%. У *Луганській області* у січні-грудні 2015 р. індекс сільськогосподарського виробництва становив 80,4% порівняно з січнем-груднем 2014 р., у січні-липні 2016 р. було зафіксовано скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва на 11,5% порівняно із січнем-липнем 2015 р. і індекс обсягу сільськогосподарського виробництва становив 101,2%.

2015 р відзначився для *Донецької області* зниженням **обсягів будівельної діяльності** (будівельних робіт виконано на 2316,2 млн.грн, що у порівнянних цінах становить 41% до обсягів будівництва 2014 р. (4255,9 млн.грн.)), однак у січні-серпні 2016 р. будівельними підприємствами області виконано будівельних робіт власними силами на суму 1,4 млрд.грн., тобто на 1,8% більше. У січні-липні 2016 р. підприємства *Луганської області* виконали будівельні роботи на суму 298,2 млн грн., тоді як у 2015 р. виконано будівельних робіт на суму 534,8 млн. грн., у 2014 р. – 803,8 млн грн.

¹⁹ За даними Держстату України / www.ukrstat.gov.ua

У 2015 р. *Донецька область* займала в Україні перші позиції **зовнішній торгівлі товарами** за рівнем скорочення обсягів експорту товарів: зовнішньоторговельний оборот товарами за 2015 р. порівняно з 2014 р. зменшився в 2,1 раза (у тому числі експорт – в 2,3 раза, імпорт – на 43,3%), у січні-червні 2016 р. спостерігалось зменшення показника на 22,8% порівняно із періодом попереднього року (у тому числі експорту – на 21,2%, імпорту – на 27,5%). За січень- липень 2016 р. обсяг експорту та імпорту товарів у *Луганській області* зріс на 281,3 млн. дол. США та склав 507,9 млн. дол. США і позитивне сальдо експорту-імпорту досягло 53 млн. дол. США, тоді як в аналогічному періоді 2015 р. сальдо експорту-імпорту було від'ємне (-86 млн. дол. США).

Негативними залишаються тенденції у галузях **роздрібної торгівлі та іноземного інвестування** в обох областях.

Зокрема, продовжується погіршення показників у **роздрібній торгівлі**. У січні-серпні 2016 р. у *Донецькій області* даний показник становив 24,9 млрд.грн. (на 5,9% менше січня-серпня 2015 р. – найбільше зниження обороту роздрібної торгівлі поміж інших областей України), у 2015 р. – 31,2 млрд. грн. (66,4% до 2014 р.). У *Луганській області* оборот роздрібної торгівлі станом на липень 2016 р. скоротився на 0,6 % (порівняно із липнем попереднього року), у 2015 р. цей показник становив 7871,3 млн. грн. (28,5% обсягу 2014 р.), тоді як у 2014 р. – 21969,9 млн. грн. (110,3% порівняно з 2013 р.). Негативною залишається ситуація із споживчими товарами на непідконтрольній території. Особливо дефіцитними є необхідні продукти харчування. Через мінування окремих земельних ділянок зникла можливість вирощувати овочі у приватному секторі. Лише ті громадяни, які проживають вздовж лінії розмежування на непідконтрольних територіях, мають можливість безперебійно купувати продовольчі товари²⁰.

Продовжується і падіння обсягів **прямих іноземних інвестицій**. Починаючи з 2014 р. обсяги іноземних інвестицій у *Донецькій області* зазнають скорочення: якщо на кінець 2014 р. обсяг прямих іноземних інвестицій, залучених в економіку області, становив 2,6 млрд.дол. США., то на кінець 2015 р. – 1,8 млрд.дол. США, а станом на 1 липня 2016 р. порівняно з початком 2016 р. обсяг прямих іноземних інвестицій зменшився склав 1,7 млрд.дол. США. Обсяг іноземних інвестицій *Луганської області* так само продовжує зменшуватися: обсяг прямих іноземних інвестицій станом на 31.12.2014 р. складав 671,1 млн. дол. США (на 23,7 % менше показника на початок 2014 р.), станом на 01.07.2016 р. обсяг прямих іноземних інвестицій складав 469,7 млн. дол. США (на 19,4 % менше обсягів інвестицій аналогічного періоду 2015 р.).

²⁰ На оккупированном Донбассе люди не могут купить нужные продукты / Исследование МинТОТВПОУ на основе данных Всемирной продовольственной программы. 07.09.2016 / <http://finance.bigmir.net/news/73239-Na-okkupirovannom-Donbasse--ljudi-ne-mogut-kupit--nuzhnye-produkty---issledovanie>

Заходи щодо фінансового та організаційного забезпечення відбудови господарства постраждалих територій

Згідно Закону України «Про внесення зміни до 4 підпункту 24 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України», на відновлення Донбасу планується виділити більше 3 млрд. грн. В першу чергу кошти будуть спрямовані на ремонт та реконструкцію 21 опорної школи, будівництво та відновлення 23 амбулаторій та 29 дитячих садків. Загальна вартість проектів з ремонту та реконструкції об'єктів соціальної сфери складе понад 1 млрд. гривень. Значна увага буде приділена об'єктам з водозабезпечення та водовідведення – фінансування передбачене для 113 таких об'єктів. Планують привести у робочий стан 60 кілометрів доріг, здійснити проектування, ремонт та відновлення 6 зруйнованих мостів, закладів культурної сфери, освіти, охорони здоров'я, поновлення об'єктів, які забезпечують життєдіяльність мешканців областей²¹.

У 2016 р. планується відновити 871 об'єкт інфраструктури у Донецькій області. На відновлення пошкоджених об'єктів, крім бюджетних 2,5 млрд. грн., витратять кредитні кошти Європейського інвестиційного банку, кошти з Державного фонду регіонального розвитку, екологічний збір та перехідні залишки Донецької обласної військово-цивільної адміністрації (всього близько 6 млрд. грн.). Фінансування буде розподілене у всі міста області²².

В рамках «Надзвичайної кредитної програми для відновлення України», яку втілює Уряд України спільно з Європейським інвестиційним банком, визначені проекти для фінансування на загальну суму понад 627 млн грн. З цих коштів понад 204 млн грн. будуть витрачені на відновлення інфраструктури підконтрольної Україні частини Донецької області та більше 89 млн грн. – Луганської області. За рахунок цих коштів будуть профінансовані роботи з відновлення та реконструкції шкіл, садочків, гуртожитків та об'єктів інфраструктури, зокрема, опалення та водопостачання. Решта коштів у сумі 334 млн грн. будуть розподілені між прилеглими Харківською, Запорізькою та Дніпропетровською областями, які несуть найбільше навантаження на інфраструктуру у зв'язку з прийомом внутрішньо переміщених осіб. Субвенція для реалізації проектів в рамках Надзвичайної кредитної програми для відновлення України збільшується з 350 млн. до 2,1 млрд.²³. Загалом програма передбачає надання Україні кредиту у 200 млн євро на термін до 20 років під 2% річних з відстрочкою погашення кредиту на 5 років.

Очікується створення Цільових фондів багатьох партнерів як ефективного механізму спільного фінансування проектів відновлення та розбудови миру в Україні. Це дозволить залучати кошти від міжнародних донорів для реалізації проектів, спрямованих на подолання соціально-економічної напруженості в регіонах України, викликаній переміщенням значної кількості осіб зі східних областей України, відновлення територій, що постраждали внаслідок збройного конфлікту, забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання (реінтеграція) або інтеграції за новим місцем проживання в Україні²⁴.

²¹ Президент підписав Закон України, який дозволить направити додатково понад 3 млрд гривень на відновлення Донбасу / 09 червня 2016 / <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-yakij-dozvolit-napraviti-dodatkovu-37333>

²² Жебривский рассказал, сколько объектов инфраструктуры восстановят на Донетчине до конца года / 17.06.2016 <http://orbita.dn.ua/zhebrivskij-rasskazal-skolko-obektov-infrastruktury-vosstanovyat-na-donetchine-dokontsa-goda.html>

²³ 26 проектів по відновленню в Луганській області та 54 проекти в Донецькій області мають бути втілені до кінця 2017 року / 3 жовтня 2016 року. <http://mtot.gov.ua/26-proektiv-po-vidnovlennyu-v-luganskij-oblasti-ta-54-proekty-v-donetskij-oblasti-mayut-buty-vtileni-do-kintsya-2017-roku/>

²⁴ В Україні створять цільовий фонд для допомоги переселенцям та відбудови / 23.09.2016 http://zik.ua/news/2016/09/23/v_ukraini_stvoryat_tsilovyiy_fond_dlya_dopomogy_pereselentsyam_ta_vidbudovy_8917